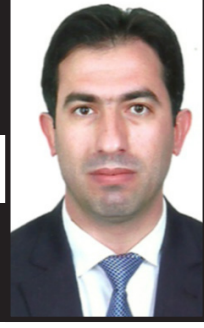

SIKIYÖNETİM DÖNEMLERİNDEKİ UYGULAMALARIN BASIN ÜZERİNDE ETKİLERİ VE BASIN İKTİDAR İLİŞKİLERİ

**Mehmet Sena
KÖSEDAĞ**

Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde sıkıyönetim uygulamaları ayrı dönemler halinde ele alınmış ve bu dönemin şartları ve iktidar yapısı da göz önüne alınarak basının bu süreçlerden ne şekilde etkilendiği somut olay ve örnekler ışığında açıklanmaya çalışılmıştır.

24 Şubat 1925 – 23 Aralık 1927

Cumhuriyet döneminin ilk sıkıyönetim uygulaması, İsmet İnönü hükümeti tarafından 24 Şubat 1925 tarihinde ilan edilmiş ve 13 ili kapsamıştır. Şeyh Said isyanı gerekçesi ile alınan karar 23 Aralık 1927 yılında kaldırılmış olsa da Türk basınının üzerindeki etkileri uzun süreli olmuştur. 4 Mart 1925'te çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile basına sansür getirilmiş, birçok yayın organı kapatılmıştır. 3 maddelik bu yasanın 1. maddesi, "İrticaa ve isyana ve memleketin sosyal nizamını, huzur ve sükûnunu, güvenlik ve asayişini bozmaya yönelik her türlü teşkilatı, tahrikleri, teşvikleri, teşebbüsleri ve yayınları, hükümet, cumhurbaşkanının onayıyla yasaklamaya yetkilidir. Sanıkları, hükümet İstiklal Mahkemeleri'ne verebilir." hükmüne yer vermiştir (T.C. Resmi Gazete 5 Mart 1925: 87).

Bu kanunun yürürlüğe girmesi ile birlikte İstanbul ve Anadolu'nun diğer illerinde yayın hayatını sürdüren farklı eğilimlerdeki basın yayın organları birer birer kapatılmış, gazeteciler ve yazarlar değişik illere sürgüne gönderilmiştir. Türk gazetelerinin yanı sıra İstanbul'da "Presse du Soir" adlı Fransızca gazetenin yayınına da son verilmiştir (Girgin 2009: 196). İstanbul'da 6 Mart 1925'te Tevhid-i Efkâr, İstiklâl, Son Telgraf, Sebilürreşad gazeteleri ve 14 Nisan 1925'te H. Cahit'in sahibi olduğu Tanin gazetesi kapatılmış, kendisi de Çorum'a sürgüne gönderilmiştir. Bu dönem kısa süreliğine de olsa Vatan gazetesinin işine yararmış gözükmektedir. Yeni rejimi destekleyen ılımlı yayınlar yapmasından dolayı Vatan gazetesi kapatılmamış, bu da gazetenin tirajında yükselişe neden olmuştur. Ancak bu durum uzun sürmemiş Vatan ve Vakit gazeteleri de aynı akıbeti yaşamış, gazetelerin sahip ve yazarları İstiklâl Mahkemeleri tarafından tutuklanmıştır. İzmir'de Sada-i Hak, Trabzon'da İstikbâl ve

Kahkaha, İstanbul'da Press de Suar kapatılan diğer gazetelerden bazılarını oluşturmaktadır. Ayrıca, Vedat Nedim, Şevket Süreyya ve Milli Eğitim Bakanlarından Hasan Ali'nin yer aldığı ve Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın yayın organı olan Aydınlik dergisi de bu yasayla kapatılan süreli yayınlardan bazılardır. Cumhuriyet Halk Fırkasını burjuva partisi olarak tanımlayan, Şeyh Sait isyanına "yobazların sarıkları, yobaz zümresine kefen olmalı" biçiminde yayınlarında yer veren ve "şeyhiyle, halifesiyile, sultanlarıyla, kahrolsun derebeylik", "Cumhuriyet Hükümeti Kürdistan derebeyliğini tasfiye edecektir" diyen Orak-Çekiç Dergisi de 12 Mart 1925'te kapatılmıştır (Mazıcı 1996: 140-142). Burada medyanın özellikle olağanüstü dönemlerde daha çok sorumlu davranması gerektiğini vurgulamak gerekir. Ancak bu dönemde yayın organlarından bir bölümünün, basın özgürlüğü kastını aşarak; kışkırtıcı yayınlar yaptıkları, böylece iktidarların yaptırım ve baskılarına gerekçe oluşturdukları da görülmektedir.

Sıkıyönetimin sansür uygulamaları sürürken, hükümet de 3 Mayıs 1925 tarih ve 1846 sayılı karamame ile "Havali-i Şarkıye'de İdare-i Örfiye Mıntukasında Tatbik Edilecek Sansür Talimatnamesi"ni kabul etmiştir. Talimatnamenin 15. Maddesi "Sıkıyönetim bölgesi içinde yayınlanan bütün gazete ve dergiler basımdan önce sansüre tabidir" hükmünü içermektedir. 16. Madde ile de "Sıkıyönetim bölgesine dışarıdan ithal olunacak bütün gazete ve dergilerin görüldükten sonra dağıtılacağı" karara bağlanmıştır. İstiklal Mahkemeleri 7 Mart 1927 tarihine kadar görev yapmaya devam ederken, Takrir-i Sükûn kanunu 2 yıl daha yürürlükte kalmıştır. Böylece bu dönemde muhalefet ve basının susturulmasında başarılı olunmuş, yurdun bütün bölgelerinde aykırı ses çıkmasının önüne geçilmiştir (Kabacalı 1994: 133).

Ömür boyu Çorum'a sürgün cezası verilen Hüseyin Cahit Yalçın ile birlikte yargılanan Muammer ve Nuri Beyler de ikişer yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Hüseyin Cahit Yalçın, Gazi Mustafa Kemal şapka devrimini başlatır başlatmaz, İstanbul'dan bir şapka getirterek giymiş, bir süre sonra da Hakkı Tarık Us'un kefil olmasıyla hapis yatmaktan kurtulmuştur. Zekeriya Sertel ve Cevat Şakir de aynı dönemde sürgün cezası almış, Sertel'e "idam edileceği" söylenmiştir. Çok sayıda gazeteci Elazığ İstiklal Mahkemesi'ne götürülerek yargılanmıştır. Duruşmanın son günlerinde gazeteciler, Cumhurbaşkanına bir telgraf çekerek affedilmelerini talep etmiş, Gazi de İstiklal Mahkemesi başkanına bir telgraf çekerek, afflarını isteyen gazetecilerin bu davranışlarının dikkate alınmasının uygun olacağını bildirmiş; bu gelişme üzerine tüm gazeteciler beraat etmiştir. Buna karşın basında korku havası dağılmamıştır (Topuz 2014: 150-154).

1925-1927 arası tarihsel süreç basın özgürlüğünün ortadan kaldırıldığı, gazetecilerinde ağır cezalarla karşı karşıya kaldığı bir dönem olmuştur. Demokrasinin inşa edilmeye çalışıldığı fakat demokrasiye rağmen -demokrasi için sansür getirildiği ve insan haklarının ihlal edildiği- bu dönemde, birçok basın mensubu mesleğini icra edemeyecek konuma getirilmiştir.

Ancak bu dönemde Mustafa Kemal, basına karşı son derece ılımlı bir tutum sergilemektedir. Hükümetin radikal kanadının gazetecilere ceza verilmesi isteğine karşı çıkmaktadır ve bu yolla basını kazanmayı istemektedir. Basının son derece olumsuz ve sert eleştirilerine rağmen, yeni devlet kurumlarının oluşturulduğu bu hassas dönemde basının fonksiyonlarından faydalanmak isteyen Mustafa Kemal, dönemin hükümetine rağmen, birçok olayda basından yana tavır almıştır. Ancak sonraki süreçte yaşanan siyasi gelişmeler bu olumlu havanın devam etmesini engellemiştir (Güz 2002: 7-8). Nitekim bazı basın yayın organlarının Milli Mücadele Döneminden başlayarak, ülkenin içinde bulunduğu hassas durumu göz ardı ederek aleyhte yayın yaptıkları görülmektedir. İşgal kuvvetleri, Milli Mücadeleyi baltalamak için gazeteler çıkarmış veya el altından muhalif gazeteleri destekleyerek, basın özgürlüğü adı altında aleyhte faaliyetler yürütmüşlerdir (Ayhan 2005: 13).

1 Ocak 1931 – 9 Mart 1931

Cumhuriyet tarihinin ikinci sıkıyönetim kararını Kubilay olayı nedeniyle Menemen, Manisa ve Balıkesir'de, 1 Ocak 1931-9 Mart 1931 ta-

rihleri arasında alınmış ve uygulanmıştır.

Bu olay nedeniyle alınan sıkıyönetim kararında basına yönelik kısıtlamalardan söz edilmemiştir ancak kararın alındığı Meclis oturumunda yapılan konuşmalar muhalif basın için olumsuz bir atmosferin başlangıcını teşkil etmiştir. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü, olayların bir nedeni olarak da muhalefeti ve muhalif basını göstermiştir. Meclis oturumunda söz alan Kars Milletvekili Ağaoglu Ahmet Bey konuşmasına devam ederken, diğer vekillerin müdahalesi, sözü bir anda muhalefete, muhalif basına ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'na getirmiştir. Konuşmanın kalan kısmının tutanakları, Menemen olayın tahkikat ve yargılama sürecinin sadece bu kadarla sınırlı kalmayacağı, muhalif basına, İsmet Paşa Hükümeti'ne olan muhalefete ve "mürtecilere" doğru genişletileceğinin sinyallerini vermesi açısından önemlidir (Ertem 2012: 109). Bu havanın da etkisiyle iktidar hazırlıklara başlamış ve 68 maddeden oluşan Matbuat Kanunu'nu hazırlamıştır. Kanunun en can alıcı maddesini ise 50. Madde oluşturmaktadır. 1929 yılında Takrir-i Sükûn Kanunu'nu yürürlükten kaldırarak "gazete kapatma yetkisini" sonlandıran hükümet, bu durumu fırsat bilmiş ve 25 Temmuz 1931'de kabul edilip 8 Ağustos 1931'de Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Basın Kanunu'nun 50. Maddesi ile bu yetkiyi yeniden eline almıştır: "Memleketin umumî siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı İcra Vekilleri Heyeti karar ile gazete veya mecmualar muvakkaten tatil olunabilir. Bu suretle kapatılan gazete veya mecmuanın neşrine devam edenler hakkında 18 inci madde hükmü tatbik olunur. Bu suretle kapatılan bir gazetenin mes'ulleri tatil müddetince başka bir isim ile gazete çıkaramaz" (Resmi Gazete 8 Ağustos 1031: 1867).

Cumhuriyet döneminin basın ile ilgili ilk kapsamlı yasal düzenlemesi olma özelliği taşıyan Matbuat Kanunu, 1946 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Türk toplumuna yeni bir kimlik kazandırma, laiklik ve cumhuriyet başta olmak üzere yeni değerleri benimsetme doğrultusunda basına da önemli görevlerin yüklendiği bu dönem, otoriter kuram uygulamaları olarak tarihe geçmiştir. Belirtilen nedenlerden dolayı gazetecilerin hükümetin belirlediği ulusal çıkarlara hizmet etmesi beklenmiştir (Işık 2007: 146). 1931-1938 yıllarında ülkede oldukça sınırlı bir basın özgürlüğü bulunmaktadır. Hükümet, basını güdümlü bir özgürlüğe yöneltmiştir (Topuz 2014: 159).

20 Ekim 1940 – 23 Aralık 1947

İkinci Dünya Savaşı nedeniyle İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli illerinde 20 Ekim 1940 tarihinde Sıkıyönetim ilan edilmiştir. Meclis'te devamlı olarak süresi uzatılan sıkıyönetim uygulaması 23 Aralık 1947 tarihine kadar devam ettirilmiştir. Bu yıllarda gazeteler için en önemli sorunlardan biri ekonomi olmuştur. Savaş ve ekonomik krizler nedeniyle baş gösteren kâğıt sıkıntısı gazetelerin yayın hayatını tehdit etmiştir. Hükümet tarafından 2 Aralık 1940 yılında çıkarılan bir kararname ile Resmi gazete ve Kızılay gazetesi dışındaki bütün gazetelerin sayfa sayısı düşürülmüştür (Resmi Gazete 7 Aralık 1940: 4680). İkinci dünya savaş yıllarında ülkenin başlıca gazeteleri, Cumhuriyet, Akşam, Tan, Vatan, Tasvir, Son Posta, Tannin, Sabah, Vakit ve Ulus'tur (Topuz 2014: 170).

Basın Kanunu'na dayanarak gazete ve dergi kapatma yetkisini ölçüsüz bir biçimde kullanan sıkıyönetim idaresi bu tarihler arasında basın üzerinde katı bir denetim mekanizması kurmuş ve gazetecilere yönlendirmede bulunmuştur. İstanbul'un basının merkezi olduğu ve yine sıkıyönetim kapsamı içinde bulunan Ankara'nın da basın için ikinci büyük kent olduğu düşünüldüğünde, sıkıyönetimin basın üzerinde bilinçli bir denetim mekanizması oluşturduğu anlaşılacaktır. Başbakanlık, ilk etapta Başvekâlet Matbuat Bürosu, ardından da Başvekâlet Basın-Yayın Umum Müdürlüğü aracılığı ile gazetelerde hangi haberlerin ne biçimde yer alacağını ve hangilerinin yer almayacağını belirlemiştir. Nadir Nadi, uygulanan sansür politikaları nedeniyle hükümetin ne olursa olsun hiçbir şekilde eleştirilemediğini ifade etmiştir. Bu yıllarda basın sektörünün önde gelen gazete sahiplerinin ve yazarlarının büyük çoğunluğunun CHP milletvekili ya da parti üyesi olması dikkat çekicidir. 1939 tarihli CHP Nizamnamesinin 160. Maddesi, parti üyesi gazetecilere, parti çıkarlarına ve siyasetine uygun, hükümetin politikalarını halka benimsettirici yayın yapmak ve bu çizgide olmayan yazı ve haberleri yasaklamak yükümlülüğünü getirmiştir (Yetkin 2010: 5-6).

Gazete sahipleri ve yazarların resmi olarak CHP yanlısı olması bile denetim ve yaptırımların önüne geçememiştir. 1939-1945 yılları arasında gazeteler için kimi zaman hükümet kimi zaman da sıkıyönetim komutanlığı tarafından kapatma kararları çıkarılmıştır. Cumhuriyet gazetesi toplam 5 ay 9 gün olmak üzere 5 kez kapatılmıştır. Tan gazetesi toplamda 2 ay 13 gün olmak üzere 7 kez kapatılırken, 12 Ağustos

1944'ten sonra ise süresiz kapatılmıştır. Vatan gazetesi hakkında toplam 7,5 ay ve 9 gün olmak üzere 9 kez, 30 Eylül 1944'ten sonra ise süresiz kapanma kararı verilmiştir. Tasvir-i Efkar toplam 3 ay süre ile 8 kez, 30 Eylül 1944'ten itibaren ise süresiz kapanmıştır. Vakit, toplam 12 gün olmak üzere 2 kez kapanma cezası almıştır. Yeni Sabah, toplam 6 gün olmak üzere 3 kez, Akbaba, toplam 47 gün olmak üzere 4 kez kapanmıştır. Son Posta, toplam 11 gün olmak üzere 4 kez kapanmıştır. Haber, toplam 10 gün olmak üzere 2 kez

kapanmıştır. 12 Mart 1941 tarihinde ise 10 gazete birden kapatılarak, Türk basın tarihinin en ağır toplu yaptırımlarından biri uygulanmıştır (Kabacalı 1990: 143).

Arabacı, tek parti devrini "basına baskı dönemi" olarak adlandırmaktadır. Çünkü bu dönemde basın organlarına karşı akıl almaz ve mantıksız bir sistem uygulanmaktadır. Gazetecilere gece yarısı güvenlik kuvvetleri marifetiyle Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nün kararları tebliğ edilmektedir. Bir demecin nasıl ve kaç sütun olarak verileceği bile hükümet tarafından belirlenmektedir. Hükümetin izni olmadan bu dönemde gazete ve dergi çıkarmak mümkün olamamaktadır (Arabacı 2008: 86). İstanbul başta olmak üzere Anadolu'daki diğer basın kuruluşları, bu dönemdeki baskı ve yaptırımların yanında ekonomik olarak da zor günler geçirmiştir.

Gazete, dergi kapatmalar, habersiz bir biçimde kâğıt kullanım miktarlarının kısıtlanmasını içeren kararlar, Anayasanın tanıdığı basın özgürlüğünü kısıtlayan siyasi kararlar olarak devreye girmiştir. Bu yıllarda gazete ve dergi yayınına konan engeller ve ülkenin tek kamu kâğıt üretim tesisi SEKA'nın yeterince üretim yapamaması nedeniyle yeni gazete ve dergi yayınında duraklama olmuştur (Topuz 2003: 165-170; Arabacı 2018).

Savaş döneminde gazetelerin gündemini ağırlıklı olarak ekonomi işgal etmiş, bu tip haberler hiçbir yorum yapılmadan sunulsa bile, içinde bulunulan ekonomik durumu yeterince yansıtmıştır. 1944 yılı boyunca özellikle Tan ve Vatan gazetelerinde yolsuzluk, suiistimal, rüşvet haberleri giderek artan bir boyutta yer almıştır. Ancak ülkedeki ekonomik durumla ilgili haberlerin halkın üzerinde oluşturabileceği etkiye Sıkıyönetim Komutanlığı da hükümet de duyarlı davranmış: gazetelerde yer alan bu konudaki yazılar önemsiz olsalar bile gazetelerin kapatılması kararına yol açabilmiştir (Gürkan 1998: 56)

Topuz (2014: 169), bu dönemin genel havasını şöyle aktarmıştır: "Hükümet artık savaş bitene kadar bu sınırsız yetkileri kullanacaktır. Basın özgürlüğünün hiç lafı olmaz bu dönemde. Bakanlar Kurulu gerekli gördüğü anda, dilediği gazeteyi, dilediği sürece kapatacaktır. Bu kararlar kesindir, ne Meclis karışır bunlara, ne de Danıştay. Kararı Basın Genel Müdürlüğü telefonla bildirir gazetelere, o kadar. Gazete kapatılmıştır. Ondan sonra başbakana mektuplar yazılır. Devlet başkanının olgunluk gösterip gazeteleri affetmesi istenir. Günün birinde aklar çıkar. Gazetenin patronuna (gazeteni artık çıkarabilirsin) denir ve gazete yeniden çıkmaya başlar." Görüleceği üzere, otoriter iktidarlar döneminde basın, özgür hareket etmemiş; devamlı olarak siyasal iktidarların gözetimi ve kontrolü altında olmuştur. 1946 yılına kadar tek partili sistem içerisinde, özellikle Takrir-i Sükûn kanunuyla, tek parti sistemi ve onun sansürcü anlayışı egemen olmuş, medya da çoğunlukla zorunlu olarak bazen de kendi çıkarları sebebiyle iktidarın yanında gözükmiştir (Ceylan 2012: 49). Türk toplumunu biçimlendiren, yönlendiren Tek Parti yönetimi, basın dünyasını da elindeki tüm araçlarla şekillendirme yoluna gitmiştir (Alemdar 1999: 16).

7 Eylül 1955 – 7 Haziran 1956

Türkiye ile Yunanistan arasında Kıbrıs meselesinden dolayı yaşanan gerginliğin üst seviyeye çıktığı bir dönemde, İstanbul Ekspres gazetesi, 6 Eylül 1955'te "Selanik'te Atatürk'ün evine saldırı olduğuna" dair bir haber yayınlamıştır. Bu haber üzerine, Taksim Meydanı'nda toplanan bir grup vatandaş galeyana gelmiş ve çevreye zarar vermeye başlamıştır. Bir süre sonra kontrolden çıkan ve yağmaya başlayan kişiler, Beyoğlu, Galata, Harbiye ve Şişli'de Rumlara ait ev ve işyerlerine yönelik saldırıya geçmiştir. Polis tarafından yapılan müdahalenin yetersiz kalması üzerine askeri birliklerden yardım istenmiş ve bir süre sonra da sıkıyönetim ilan edilmiştir. 7 Haziran 1956'ya kadar süren sıkıyönetimde; Sıkıyönetim komutanları, basına yönelik olağanüstü yasaklar getirmiş ve uymayanlara karşı müeyyideleri anında uygulamıştır (Kösedağ 2016: 121).

Sıkıyönetimin ilan edilmesinden sonra Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanlar Velayet binasında bir basın toplantısı düzenleyerek, olayların tek nedeni olarak doğrudan basını işaret etmiştir. Açıklamalara göre, gazeteler halkı kızdırmış ve olaylar bu yüzden meydana gelmiştir. 10 Eylül günü ise Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Nurettin Aknoz, Harbiye'de bir basın toplantısı düzenleyerek, koydukları yasakları açıklamıştır. Buna göre halkı heyecanlandırmak, hükümeti eleştirmek ve sıkıyönetim uygulamaları ile ilgili her türlü yayın yapmak yasaklanmıştır (Topuz 2014: 198-199).

Bu kararların yanı sıra sıkıyönetim komutanları tarafından günlük olarak gazetelere telefonla yeni yeni yasaklar bildirilmiştir. Sıkıyönetim Komutanlığına, bu yasaklara uymadıkları gerekçesiyle Ulus ve Medeniyet gazeteleri süresiz, Hürriyet, Tercüman, Hergün, Medeniyet ve Dünya gazeteleri ise 15 gün süreyle kapatılmıştır. Dönemin gazeteleri, alınan sert tedbirler ve uygulanan ağır cezalar nedeniyle, basına yönelik yayın yasaklarını ve sansür girişimlerini gündeme getirmeyerek tepkisiz kalmayı tercih etmişlerdir. Ancak, yayın yasaklarına rağmen yurt genelindeki olaylarla ilgili haberleri vermeye özen gösterdikleri, daha çok Sıkıyönetim komutanlığı tarafından bildirilen resmî tebliğleri yayınladıkları görülmektedir (Kösedağ 2016: 121).

Dokuz ay süren sıkıyönetimin kalktığı gün Demokrat Parti hükümeti, basına ilgili 2 yeni kanun tasarsını Meclis gündemine getirmiş ve kısa sürede kabul ederek yasalaştırmıştır. Böylece basın üzerindeki kontrolünü antidemokratik yasalar marifetiyle sürdürmüştür. Bu dönemde devlet kademesinin basına olan yaklaşımı adeta düşmanlık boyutundadır. Cumhurbaşkanı, Başbakan, bakanlar ve milletvekillerinin, konuşmalarında ülkenin içinde bulunduğu durumdan basını sıklıkla sorumlu tuttıkları görülmektedir. DP hükümetinin basına yönelik baskıcı tutumunu sertleştirdiği bu dönemde mevcut yasal düzenlemeler bir yana; özellikle sıkıyönetim komutanlığı tarafından alınan kararlar daha çok uygulama alanı bulmuştur.

DEVAM EDECEK